

ALMAN DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI ARŐIVI BELGELERİNE GÖRE DERSİM AYAKLANMASI*

*Muzaffer DENİZ***

ÖZET

Burada yer alan ve Dersim (Tunceli) Ayaklanması hakkında bilgiler içeren dokuz belge,¹ Alman Dışışleri Bakanlığı Arşivlerinden 2010 yılında alınmıştır. Belgeler, Kürtlerin 1937-1938 Dersim Ayaklanması hakkında Almanya'nın o dönemdeki Trabzon Konsolosluğu ve Ankara Büyükelçiliğinin üst makamlar için hazırladığı bilgi notları ve raporlardan oluşmaktadır. Bu raporlarda ayrıca Kürt nüfusun yaşadığı Doğu Anadolu bölgesinin sosyo-ekonomik durumu, bölge halkının devletle, devletin bölgeyle ilişkisini de irdelemektedir.

Burada yer alan dokuz belgenin birincisi henüz büyük çaplı isyan ve kapsamlı bastırma hareketinin başlamadığı 1936 yılında rapor edilmiştir. İlk raporda bölgede incelemeler yapmak üzere gönderilen genel müfettiş Tahsin Özer'in bölgedeki yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik iş olanakları, temel altyapı yatırımları ve refahı artıracak eylem planının ayrıntıları yer almaktadır. Diğer raporlar ise olayların yoğunlaştığı ve devletin bütünüyle gücünü gösterdiği ve sonlandırdığı döneme aittir.

Devlet, Osmanlılar zamanında olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de Dersim'e nüfuz edememiştir. Bölgede düzeni sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için vatandaşlık ödevleri ile modern Türkiye'nin devrimleri ve reform programları burada uygulanamamıştır. Devlet, yaklaşan dünya savaşı ile birlikte Hatay konusunda Fransa ile olan ilişkilerin seyri, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları ve olası Fransız kışkırtması endişesi taşımaktadır. Diğer yandan da Kürtler arasında bir kaç yıldır süren asiliğın artması ve asker-polis olarak önemli kayıplar verilmesi, devlet erkânında, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorunu bir an önce yok etme isteğine yol açmıştır.

Kürtlerin tutumu ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: Devletin yürüttüğü asimilasyon, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devlet erkine karşı duyulan endişe ve korku ve onun getirdiği disipline karşı dirençle her zaman, karşı koyma ve savaşıma güdülerini Kürtler benliklerinde barındırmaktadır.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. YYÜ Eğt. Fak. Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği, El-mek: mdeniz@yyu.edu.tr

¹ Numaralandırma araştırmacı tarafından yapılmıştır.

1938 yılına gelindiğinde devleti, artık, bu sorunu bir saygınlık meselesi olarak algılayıp kesin çözüme götüren eylemlere itmiş ve zorlu kış şartlarının sona erip yazın başlaması ile birlikte daha büyük boyutlu bir askeri harekât başlamıştır. Yapılan bu harekât sonucunda bölgede asayişsizlik ve isyan hareketleri kesin olarak sona erdirilmiştir. Devlet bütün organlarıyla bölgeye girip yerleşebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Alman Dışişleri Bakanlığı, ayaklanma, 1937-1938.

DERSIM UPRISING ACCORDING TO THE GERMAN FOREIGN MINISTRY ARCHIVES

ABSTRACT

The nine documents here are being presented and discussed in full, and these documents which contain information about Dersim (Tunceli) Uprising that involves information about Kurdish population were taken, with a permission granted by relevant authority, from the archives of the German Ministry of foreign Affairs in 2010. In this document, information proposes some relevant information concerning Dersim (Tunceli) Uprising. The documents consist of reports and information notes about uprising mentioned above which took place in about 1937-1938 years, and these documents and references were intended specially for the elites in Consulate of Germany and Embassy in Ankara. In these reports, the focus of the documents is to discuss the socio-economic state of the eastern regions where Kurdish population lived. Furthermore, it also mentions the issue of the relationship of the population with the state. As the last to mention, the relationship of the state with the population is also being examined and discussed. It is also important to mention that these reports and writings were sent to Berlin and Germany Ankara Embassy between 1936 and 1938. So, as it was mentioned above, these documents delve into such a complicated issue that is worth being discussed in much bigger scopes. These documents are translated without any comment or assessment.

Key Words: Dersim, German Ministry of Foreign Affairs, uprising, 1937-1938.

Giriş:

Bu çalışmanın dikkat çekmek istediği nokta; Dersim Ayaklanması ile ilgili bilgi, değerlendirme ve yorumların, ayaklanmanın iki tarafının dışında farklı bir siyasal kuruluş tarafından, yani Almanya'nın bakış açısı ile yapılması ve göreceli tarafsız olmasıdır.

Burada yer alan dokuz belgenin birincisi henüz büyük çaplı isyan ve kapsamlı bastırma hareketinin başlamadığı 1936 yılında rapor edilmiştir. Diğerleri ise isyanın devam ettiği ve sonlandığı döneme aittir. İlk raporda; bölgede incelemeler yapmak üzere gönderilen genel müfettiş Tahsin Özer'in bölgedeki yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik iş olanakları, temel altyapı yatırımları ve refahı artıracak eylem planının ayrıntıları yer almaktadır. Diğer raporlarda olayların yoğunlaştığı ve devletin bütünüyle gücünü gösterdiği gelişmelere yer verilmiştir. Buna göre

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

1937’de ayaklanma bölgesi çembere alınmış ve isyan radikal bir biçimde bastırılmışsa da bölgenin devleti uğraştırmaya devam edeceği değerlendirilmiştir. Gerçekte de ertesi yıl daha büyük boyutlu bir isyan başlamış ve devleti, artık, bu sorunu bir saygınlık meselesi olarak algılayıp kesin çözüme götüren eylemlere itmiştir.

Burada yer alan raporlara göre durum şöyledir:

Özelde Dersim, genelde ise doğudaki Kürt bölgesinin önemli bölümünde devlet, Osmanlılar zamanında da olduğu gibi, cumhuriyet döneminde de nüfuz edememiştir. Dolayısıyla doğuda Kürtlerin etnik ve kültürel farklılığı, feodal bağlar ve törelerin etkisi, modern Türkiye’de de sorun olmaktan kurtulamadı. Düzen sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için vatandaşlık ödevleri ile belli başlı Türk reform programları olan ulaşım, askere alınma, vergilendirme, kıyafet reformu, dinsel reformlar burada uygulanamadı.

Kürtlerin tutumu ile ilgili değerlendirme ise şöyledir: Devletin yürüttüğü asimilasyon, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devlet erkine karşı duyulan endişe ve korku ve onun getirdiği disipline karşı dirençle her zaman, karşı koyma ve savaşıma güdülerini Kürtler benliklerinde barındırmaktadır.

Bir yandan dış politikadaki olaylar, Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuması ve Hatay’daki gelişmelerin devletin istediği biçimde ilerlememesi, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa’dan silah yardımı aldıkları dedikoduları ve olası Fransız kışkırtması endişesi varken, diğer yandan da Kürtler arasında bir kaç yıldır süren asiliğin artması ve asker-polis olarak önemli kayıplar verilmesi, devlet erkânında, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorunu bir an önce yok etme isteğine yol açmıştır.

Belge 1:

Trabzon Konsoloslugu’ndan Ankara’daki Alman Büyükelçiliği’ne gönderilen 4 Kasım 1936 tarihli bir raporda² Türkiye’nin doğu illerindeki tarımsal ve kültürel gelişmeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Burada yer alan bilgilere göre:

III. Bölge Genel Müfettişi (Tahsin Özer) Ekim 1936 ortalarında kısı burada geçirmek üzere maiyetiyle birlikte Trabzon’a geldi. Kendi görev alanına giren ülkenin kuzeydoğusundaki illerin sekiz valisini de görüşmeler yapmak üzere buraya çağırıldı.

Genel Müfettiş’in dokuz maddede özetlediği bölgesindeki incelemelerinin sonucu, Trabzon’da çıkan *Yeni Yol* gazetesinde yayınlandı. Genel Müfettiş röportajda, başbakanın, yaklaşık bir yıl önce bölgeye yaptığı inceleme gezisindeki değerlendirmelerine de yer verdi. Daha sonra aşağıda verilen dokuz maddelik kendi raporunu aktardı:

- 1- Ayancık ve Hopa’ya liman yapılması, (Hopa Limanı şimdilik Artvin’e hizmet ederken yakın gelecekte Kars ve Erzurum’a da hizmet verecektir.)
- 2- (Bir zamanlar Siemens’in işlettiği) Artvin’deki bakır madeni işletmesinin açılması,
- 3- Eskiden İngilizlerin işlettiği Murgul Bakır Yataklarının modern yöntemlerle yeniden işletmeye açılması,
- 4- Iğdır Ovası’nın sulanması için Serdarabad Barajı’nın yapılması, pamuk işleme ve iplik fabrikalarının açılması,
- 5- Kars ve Iğdır’a kredi kooperatifleri kurulması,

² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Konsulat Trabzon, 04.11.1936, Nr. C 857/36: Zur Frage der Hebung der Ost-Provinzen.

- 6- Kars ve Iğdır'a dışsattım kooperatifleri kurulması,
 7- İstanbul ve Karadeniz'in batı sahillerinin ihtiyacını karşılamak üzere dondurulmuş et ve konserve fabrikaları kurulması ve buralarda; deri, bağırırsak, kan vb işlenmesi,
 8- Türkiye'nin şeker üretimini amaçlanan düzeye getirmek için Erzurum ya da çevresinde şeker fabrikası açılması,
 9- Kars'taki mevcut süttozu fabrikasının modernleştirilmesi.

Müfettiş röportajda; İran'a transit ulaşım için yollar inşa edilmesi (ki aylar önce inşası başlamıştı), önceden plana bağlanmış olan elektrik ağlarının döşenmesi gibi bazı konulara (nedense) yer vermedi. Ayrıca bölgedeki illerin kültürel gelişme ve ilerlemesi için alınacak önlemlerden bahsedilmedi.

Benim bu bölgeye yaptığım gezi sonrası hazırladığım raporda da belirttiğim gibi büyük yolların yetersizliği, merkezden uzaklık, iklim, elektriksizlik, refah, eğlence vb sorunlar gölgesinde yaşıyor bu bölge. Bu olumsuzluklar, batı bölgelerinden buraya gelmiş olan memur ve öğretmenlerin başarı isteklerini, felç etmektedir. Burada ilginç bir örnek aktaracağım:

Bir Alman mühendis sahilde dolaşırken, resmî dairede müdür olan bir devlet memuru ile karşılaşır. Sonra onun misafiri olur. Müdür ilk gün, kendi anavatanından, şehrinden övünerek bahseder. Ama ikinci gün şöyle der: *Böyle bir bölgede hayatım boşa gidiyor, harcanıyor.*

(Bu raporu kaleme alan Gezsandter Hoffman Fölkersamb, müfettiş ile ilgili kişisel bilgilere de yer vermektedir. Gözlemleri ve duyularına göre,) Genel Müfettiş Tahsin Özer kâğıt oyunları ve alkole tutkulu idi.

(Gönderen: Hoffman Fölkersamb³).

Belge 2:

Alman Büyükelçiliğinin yazlık konutu olan Tarabya'dan 15 Haziran 1937'de Almanya'ya gönderilen "politik rapor"da İnönü'nün 14 Haziran 1937'de Meclis'te yaptığı konuşması değerlendirilmektedir:⁴

Rapora göre İnönü, içerdeki politik gelişmeler konusunda, Doğu'daki Kürt ayaklanmasının askeri önlemlerle başarılı bir şekilde sona erdiğini ve huzurun yeniden tesis edildiğini belirtir. Güvenilir yerel kaynaklar da bunun doğruluğunu teyit etmektedir. Bu kaynaklardan alınan bilgilere göre, ayaklanma bölgesine, Nisan 1937'de üç tümen gönderilerek, ayaklanma bölgesi çembere alınmış ve radikal bir şekilde ayaklanma bastırılmıştır. Ancak buna rağmen ülkenin doğusunun, devleti, uzun bir süre daha uğraştıracağını beklemek gerekir. Başbakan da bu müfettişlik bölgesine bir gezi niyetinde olduğunu ifade eder. Buradaki söylentilere göre, Cumhurbaşkanı da beklenmedik bir şekilde Trabzon'dan Erzurum'a bir seyahat yapabilir.

(Gönderen: von Keller⁵)

³ Hermann Hoffmann-Fölkersamb (1875-1955): 1931-1941 Trabzon Konsolosu.

⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.06.1937, Nr. A 1197/37: Parlamentsrede des Ministerpräsidenten İsmet İnönü.

⁵ Friedrich von Keller (1873-1960): 1935-1938 Ankara Büyükelçisi.

Belge 3⁶:

Alman Büyükelçiliği'nin Berlin'e sunduğu 21 Haziran 1937 tarihli "Kürt Huzursuzluğu" raporunda ise şunlar aktarılmaktadır:⁷

Hem doğu vilayetlerinde Kürtler tarafından sene başından beri başlatılan kargaşalıklar hem de hükümetin isyan bastırma uygulamaları konusunda hükümet, kamuoyu ve basına karşı ketum tutumunu değiştirmiştir. Hükümetin bu konudaki şimdiye kadar uyguladığı politika olan; olayların hafif gösterilmesi ve haber kısıtlaması/sansürden vazgeçtiği görülmüştür. Başbakan İnönü de 14 Haziran'da yaptığı konuşmasında bu konuya değinmiştir.

Devletin gücünün, bu bölgede kendini hissettirememesi, Osmanlılar zamanında da olduğu gibi, Atatürk'ün kurduğu devlette de devam etmektedir.

Doğuda Kürt ırkının farklılığı, kültürel geriliği, sosyal konumu (feodal bağlar ve töreler) modern Türkiye'de de sorun olmaktan kurtulamadı. Askeri güçlerin yetersizliği ve yol koşullarının elverişsizliği, burada, Türk devletinin otoritesini sağlamasına yetmedi. Düzen sağlamak ve devletin otoritesinin devam etmesi için belli başlı Türk reform programları olan karayolu yapımı, askere alınma, vergilendirme, kıyafet reformu, dinsel reformlar burada uygulanamadı/pratikte gerçekleşmedi.

Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuması ve Hatay'da Türklerin etkinlik ve istemlerinin arapsaçına dönmesi, bir yandan da Kürtler arasında iki yıldır süren asiliğin artmasından dolayı (biraz abartılıyor olsa da) Türk tarafının önemli kayıplar vermesi; diğer yandan, dış politikadaki olaylar, Kürt isyancılarının Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları, Türklerin, sorun kaynağını bir an önce yok etmek isteğine yol açmıştır. Çok sayıda Türk birliği ve hava kuvvetleri, hatta Atatürk'ün (manevi çocuğu) Sabiha Gökçen uçağıyla burada görevlendirilmiştir. (Bu bilgilerin) ne kadarının doğru olduğu bilinmiyor, ama burada uçak kullanılmış olmalı.

Türklerin hedefi, Kürt bölgesindeki kargaşalıkların giderilmesinin ardından, buradaki ağaların, beylerin ve şeyhlerin güçlerinin çökertilmesi, kalanların da öncelikle Edirne çevresi olmak üzere, güvenilir/arındırılmış bölgelere, batı illerine göçlerinin sağlanarak asimile edilmeleridir. Göç bölgesi ile ilgili bir harita ekte sunulmuştur. Bu bölgenin ekonomik olarak fakir, bir o kadar kargaşalıklara meyilli bir karakteristik özelliği vardır. Kâğıt üzerinde projelendirilen karayolu yapımı teknik zorlukların dışında verimli/rantabl/gerçekleşebilir gözükmemektedir. Öyle gözüküyor ki, hükümet bu topraklarda daha uzun süre sorunlar yaşayacaktır. Ama Ankara'dakiler bu sorunların üstesinden geleceklerine kesin gözüyle bakmaktalar.

Belge 4:

Alman Büyükelçiliğince 22 Haziran 1937'de Berlin'e yazılan bir bilgi notunda; Trabzon'a bir ziyarette bulunan Atatürk'ün bölgeye (Doğudaki iller) de gezi düşündüğünü, ancak Dersim'deki isyanın küçümsenemeyecek boyutta olduğunu dikkate alarak gezisini iptal ettiği bilgisi verilmiştir.⁸

Belge 5:

Alman Büyükelçiliğince 14 Eylül 1937'de Berlin'e gönderilen, konusu "Kürt Ayaklanmasının Sonu" olan yazıda, Kürt ayaklanmasında sona geldiği şu sözlerle aktarılmıştır:

⁶ Bu yazının ekinde bir de Tunceli haritası eklenmiştir.

⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 21.06.1937, Nr. A 1265/37: Kurdenunruhen.

⁸ Aynı yer; Deutsche Botschaft, 22.06.1937, A 1252/37: Besuch Staatspräsidenten in Trapezunt.

Son Kürt ayaklanmasının önderi Şeyh Seyit Rıza, iki yardımcısıyla birlikte Türk yetkililerine teslim olmuştur. Hükümet güçlerince daha bütün bölgede ayaklanma bastırılmamışken, Seyit Rıza, yolun sonuna gelmişti. Doğuya gelen askerî birliklerin bir kısmı da garnizonlarına geri dönmeye başlamıştır.⁹

Belge 6:

Alman Büyükelçiliği'nin Başbakan Bayar'ın 29 Haziran 1938'de Meclis'te yaptığı konuşma ile ilgili düzenlenen raporda iç politika başlığı altında şunlar yer almaktadır:¹⁰

Dersim bölgesinde geçtiğimiz yıl Kürt ayaklanması meydana gelmişti. Bölge için bir reform programı hazırlandı. Bu bağlamda yol ve köprüler yapımına, okullar açılmasına, yeni karakollar inşasına başlandı. (Bu çalışmaların sonucu olarak) gelecek yıl hükümetin bütün uygulamaları burada manevra alanı bulacaktır.

Bir başka gelişme ise bu gelişmelerin devam ettiği bu günlerde, meclis, genel bir af için ikna edildi. Buna gerekçe olarak da içinde bulunulan zamanda artık rejimin sağlaştığı, halkın birlik ve beraberlik içinde olduğu, muhaliflerden korkmaya gerek olmadığından, Kemalist rejim, dışarıdan gelecek yabancı ideolojiler dışında, (muhalif düşüncelere) hoşgörülü olmalıdır.

Belge 7:

Alman Büyükelçiliği'nin Berlin'e sunduğu yukarıdaki yazıyla bağlantılı 11 Temmuz 1938 tarihli "Başbakan Celal Bayar'ın Meclis'in tatile gireceği son oturumundaki¹¹ kapanış konuşması" konulu yazıda Bayar'ın, bu seferki manevralarla bütün ayaklanma bölgesinin kontrol altına alındığını, bu olanakla, son ayaklanmanın kesin olarak ortadan kaldırıldığını söylediği bilgisi aktarılmıştır. Bu konuşma ile bağlantılı raporda, önceki rapordan daha ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır:¹²

Bayar'ın konuşmasında iç ve dış siyasal durumdan daha çok ekonomi öne çıkmaktadır. Bununla birlikte konuşmasında Kürt sorununa da değinerek; Kürt isyanı söylentilerinin haftalardır yayıldığı, ancak Kürtlerin çıkardığı huzursuzluk, özellikle Dersim bölgesinde yeniden alevlenmiş ve askeri önlemlere ihtiyaç duyulmuştur, şeklinde ifade etmiştir. Bu durum, diplomatik çevrelerde zaten birkaç haftadır biliniyordu. Bu huzursuzluk/asayişsizlik Fransızlarla sürdürülen Hatay sorunu ile bağlantılı bir kışkırtma politikası ile de ilişkilendirilebilir. Bu görüş dikkate alınacak olursa bölgedeki huzursuzluk yapaydır.

Kürt bölgesi, Ankara'nın yürüttüğü Türkleştirme yöntemlerine karşı, içinde saklı olan sökülemez kökleri ve ırksal duygularıyla, her zaman, karşı koyma ve savaşıma güdülerini içinde barındırmaktadır. Türk Devleti'nin (kendilerine yönelik) kategorize etme, düzenleme ve onun getirdiği disipline karşı direnç göstermelerinde etken olan öğeler; okullaşmaya zorlama, Türklerin söylediği "uygarlaşma" ya karşı duyulan endişe ve korku, Kürtlerin kendilerine has özellikleri ve özellikle dilleri ve de tabii ki Kürtlük/ulusallık duygusu idi. Ayrıca Kürt halkı, (devletçe verilen) bir ceza yöntemi olarak etnik niteliklerini kaybetmemeli idi.

⁹ Aynı yer; Deutsche Botschaft, 14.09.1937, A 1263/37: Ende der Kurdenaufstandes.

¹⁰ Aynı yer; Deutsches Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38 sayılı rapor eki: Aus der Rede des Ministerpräsidenten Celal Bâyar vor der Kamber am 29.Juni 1938.

¹¹ TBMM'nin 5. Dönem, 4. yasama yılının son oturumu olan 29 Haziran 1938 Çarşamba günü 83. Birleşimi.

¹² Aynı yer; Deutsche Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38: Rede des Ministerpräsidenten Celâl Bayar zum Abschluss der letzten Periode in der türkischen Kammer.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

Belge 8:

Almanya'nın Bağdat Gesandtschaftlığından¹³ Berlin'e gönderilen 15 Eylül 1938 tarihli bir yazıda da yine Kürt ayaklanması konu edilmiştir.¹⁴ Bu bağlamda Bağdat'ta Arapça yayınlanan *Lisan ül Nashiat ül İslâmiyat* gazetesinin 7 Eylül 1938 tarihli nüshasında yer alan, Kürt ayaklanması ile ilgili haberin çevirisi gönderilmiştir.

Çok katı sansür uygulanmasına karşın, yine de Kürt ayaklanması ile ilgili bölgeden haberler alınmıştır. "Türkiye'de Kürt Ayaklanması" başlıklı bu haberde şunlar yer almıştır:

Buna göre, Türk ordusunun güçlü/seçkin birlikleri son zamanlarda Dersim bölgesine gönderildi. Türk Hükümeti ayrıca, yıllık askerî manevraların Dersim'de yapılmasına, karar verdi. Politik ve askerî çevrelerde, Dersim bölgesindeki kargaşa hakkında bilgiler yayılmaktadır. Türk Hükümeti, ayaklanma bölgesine tamamen egemen olmak istiyor. Gelen haberlere göre, toplumsal ve dinsel yasaların uygulanmasının, bu bölgede de başarılması/yerleştirilmesi, henüz mümkün görünmüyor.

Belge 9:

Trabzon Konsolosluğu'ndan Berlin'e gönderilen 3 Ekim 1938 tarihli bir yazıda, Dersim'de yapılan manevralar hakkında bilgi verilmektedir.¹⁵

Temmuzda (1938), Kürt Dersim bölgesinde manevra yapan askerî birlikler, zaferlerini selamlayarak garnizonlarına döndü. Bu manevranın temel ya da ikincil amaç ve hedefi; her zaman asi olan Dersim Kürtlerine kesin boyun eğdirmektir. İçişleri bakanının parlamentoda yaptığı gibi, Türk gazeteleri de bu amacı açığa vurmama eğiliminde idiler. Birkaç askerî birlik ve karakola yapılan baskınlar, yeterli bahane oluşturmuş ve acımasız bir cezalandırma seferi bütün bölgede yürütülmüştür. Erkekler, silahlı olup olmadığına bakılmaksızın, kalabalıklar içinde katledildi/öldürüldü. (Bu bilgi) sadece askerlerin anlattıklarına dayanmamaktadır. Haftalarca resmî olarak da hoparlörlerle 200, 500, 600, vb asinin, kaçma girişimi sırasında vurulduğu halka duyuruluyordu. Buradaki yerel bir komutan özel sohbetinde; bütün bölge yakılıp yıkılmış olmalı, böylece geride kalan, yakalanamayan kaçaklar ne sığınacak bir yer ne de yiyecek bulabilsin, diye bir ifade bulundu. Onun değerlendirmesine göre, yaklaşık 5.000 erkek öldürülmüştü. Ayrıca 1.000 kadar kadın küçük çocuklarıyla birlikte Trabzon'a getirildi. Buradan da deniz yolu ile yerleştirilmek üzere Batı'ya gönderildi. Büyük erkek çocuklar ise çoğunlukla babalarıyla aynı kaderi paylaştı.

(gönderen: Hoffmann Fölkersamb)

Sonuç:

1937-1938 Dersim Ayaklanmaları, Osmanlı'dan beri devam eden asayişsizlik ve Kürt ayaklamaların sonuncusu olmuştur. Bu sonuç, devletin bütün güç ve kararlılığını sert biçimde göstermesi ile alınabilmiştir.

Girişte de belirtildiği üzere, bu çalışmadan beklenen sonuç; üzerinde tartışmaların sürüp gittiği Dersim Ayaklanması hakkında, sağlıklı görüşler oluşturulabilmesi açısından yeni belgelerin ortaya konması ve bu belgeler ışığında yeni değerlendirmeler yapılabilmesidir. Burada yer alan

¹³ Gesandtschaftlık: 1945 öncesi Alman Dışişleri örgütlenmesinde büyükelçilik açılacak kadar önem verilmeyen ülkeler için kurulan birim.

¹⁴ Aynı yer: Deutsches Botschaft, 15.09.1938, Nr. 2313: Kurdische Revolte in der Türkei.

¹⁵ Aynı yer: Deutsches Konsulat Trabzon, 03.10.1938, Nr. A 974/38: Die türkischen Manöver in kurdischen Dersim-Gebiet.

belgelerin önemi; isyanın tarafları olan Türk resmi makamları ve Kürt tarafının dışında farklı bir siyasal kuruluş tarafından yapılması ve göreceli tarafsız olmasıdır. Almanya'nın Trabzon konsolosluğu, kendi bilgi kaynakları ve gözlemleri doğrultusunda 1937-1938 Dersim İsyanının nedenleri ve sonuçları hakkında değerlendirmelerini rapor etmiştir. Bu raporların işaret ettiği hususlar şunlardır:

1- Raporlar genel olarak Türk resmi tezlerine yakındır.

2- Göreceli tarafsızdır.

3- Osmanlı dönemi de dâhil devlet, 1938 yılına kadar özelde Dersim, genelde ise doğudaki Kürt bölgesinin büyük bölümünde nüfuz kuramamıştır. Dersim ve çevresinde feodal bağlar ve törelerin etkisi ve yüz yıllar boyunca göreceli bağımsız olmaları burada, devletin otorite kurmasının önündeki en büyük engeldir.

4- Cumhuriyet Türkiye'sinin reform programları olan yol yapımı, askere alınma, vergilendirme, eğitim, toplumsal ve dinsel reformlar burada uygulanamadı. Bunda, bölgedeki yolların yetersizliği, merkezden uzaklık, iklim, elektriksizlik, refah, eğlence vb olumsuzluklar nedeniyle, batı bölgelerinden buraya gelmiş olan yönetici, memur ve öğretmenlerin de çok istekli olmamalarının da rolü vardır.

5- Kürtlerin tutumuna gelince; en önemli etken vatandaşlık ödevleri konusundaki algılarıdır. Devletin yürüttüğü Türkleştirme, kategorize etme, okullaşmaya zorlama, devletin söylediği "uygarlaşma"ya karşı duyulan endişe ve korkular vardır. Devletin yerleştirmeye çalıştığı disipline karşı direnç göstermişler ve Kürtlerin kendilerine has özellikleri içinde saklı olan sökülemez feodal kökleri ve yüzyılların alışkanlıkları her zaman, karşı koyma güdülerini beslemektedir.

6- İsyandaki Fransa etkisi konusunda Alman değerlendirmesinde, Fransızlarla sürdürülen Hatay sorunu ile bağlantılı kışkırtma politikası ile de ilişkilendirilmişse de bununla ilgili somut delil mevcut değildir.

7- Bir yandan da Kürtler arasında iki yıldır süren asiliğin artmasından dolayı Türk tarafının önemli kayıplar vermesi; diğer yandan, dış politikadaki olaylar, Kürt isyancıların Sovyetler ve Suriye-Fransa'dan silah yardımı aldıkları dedikoduları, Türklerin, buradaki ağaların, seyyid ve şeyhlerin güçlerinin yok edilerek sorun kaynağını bir an önce yok etmek isteğine yol açmıştır.

8- Trabzon Konsolosluğu'nca Berlin'e gönderilen ayaklanma sonrası olayların değerlendirdiği yazıda; ergen erkek çocuklar da dâhil olmak üzere yaklaşık 5.000 kişinin hayatını kaybettiğini, 1.000 civarında kadının küçük çocuklarıyla birlikte ülkenin batı taraflarına zorunlu göçe tabi tutulduğunu, isyanın bastırılması sonrasında olası kaçakların barınmasını önlemek amacıyla dağ ve yaylalardaki ev ve mezarlar da kullanılmaz hale getirildiği bilgisini rapor etmiştir.

Sonuçta Dersim Kürt isyanı 1938 tarihi ile buradaki ağaların ve şeyhlerin güçleri yok edilerek yeniden örgütlenemeyecek biçimde bastırılmıştır. İsyandan arda kalan ve gelecekteki potansiyel isyancılar ailecek ülkenin batı kısımlarında zorunlu yerleşmeye bağlı tutulmuşlardır. İsyanda hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında kesin bilgiler bugüne kadar konulamamıştır. Dersim İsyanının sert önlemlerle bastırılmasından sonra bölgede sükûnet hâkim olmuş ve onlarca yıl boyunca başka bir isyan girişimi görülmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7Summer 2013

KAYNAKÇA

- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Konsulat Trabzon, 04.11.1936, Nr. C 857/36: Zur Frage der Hebung der Ost-Provinzen.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.06.1937, Nr. A 1197/37: Parlamentsrede des Ministerpräsidenten Ismet İnönü.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 21.06.1937, Nr. A 1265/37: Kurdenunruhen.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 22.06.1937, A 1252/37: Besuch Staatspräsidenten in Trapezunt.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 14.09.1937, A 1263/37: Ende der Kurdenaufstandes.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38 sayılı rapor eki: Aus der Rede des Ministerpräsidenten Celal Bâyar vor der Kamer am 29.Juni 1938.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsche Botschaft, 11.07.1938, Nr. A 1432/38: Rede des Ministerpräsidenten Celâl Bayar zum Abschluss der letzten Periode in der türkischen Kammer.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Botschaft, 15.09.1938, Nr. 2313: Kurdische Revolte in der Türkei.
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes; Raum: Tresosebene A-Altes Amt, R, Regal: 386, Karton: 8178, Bestell-Nr: R 104.798: Deutsches Konsulat Trabzon, 03.10.1938, Nr. A 974/38: Die türkischen Manöver in kurdischen Dersim-Gebiet.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

